

14. Булаховський Л.А. Практика семінарської роботи по курсу “Основи мовознавства” / Л.А. Булаховський // Сесії Всеукраїнського заочного ін-ту народної освіти 1930 року: статті. – Х., 1930. – С. 72–80.

15. Булаховський Л.А. Соціальна природа мови / Л.А. Булаховський // Радянська освіта. – 1928. – № 1. – С. 47–56.

16. Колесов В.В. Рецензії. Булаховський Леонід Арсенійович. Вибрані праці: в 5 т. / В.В. Колесов // Вопросы языкознания. – 1985. – № 1. – С. 115–118.

17. Лукінова Т.Б. Леонід Арсенійович Булаховський / Т.Б. Лукінова // Мовознавство. – 1978. – № 2. – С. 3–13.

18. Ярмак В.И. Время и творческое наследие академика Л.А. Булаховского / В.И. Ярмак // Русский язык и литература в учебных заведениях. – 2009. – № 2. – С. 23–31.

СЕМЕНОВА М.О.

ЕТНОГРАФІЯ В ЕКОЛОГІЧНОМУ ВИХОВАННІ СТУДЕНТІВ

Наслідки антропогенної руйнації довкілля, живої природи актуалізували в теоретичній площині дослідження організації та функціонування біологічних і біосоціальних систем, у практичній – не лише проблему раціонального використання природних ресурсів, а й виживання людства в умовах погіршення стану біосфери. Розв’язання проблеми антропогенної кризи в напрямі екологічної безпеки можливо за умов набуття сучасною людиною екологічної грамотності, формування в неї екологічної культури на основі екологічної етики.

Конференція Організації Об’єднаних Націй у Ріо-де-Жанейро у 1992 р. прийняла Декларацію з довкілля й розвитку (підтвердивши та вдосконаливши Стокгольмську декларацію ООН з проблем довкілля 1972 р.), що містить основні принципи екологічного права. Саме тому в останні десятиліття набув поширення процес екологізації освіти. В історичному поступі цей процес заступив процес етнологізації освіти в Україні, що розпочався з 1990 р. і був пов’язаний як із внутрішніми (становлення суверенної України), так і з зовнішніми чинниками (1989 р. конференція ООН прийняла рекомендацію для держав – членів ЮНЕСКО ввести в дію положення про збереження традиційної народної культури). Ми дотримуємося думки, що розв’язання проблеми екологічного виховання молодого покоління в час розбудови національної держави має здійснюватися на народознавчих засадах шляхом формування наукового світогляду. Однією з умов формування екологічної свідомості особистості є ознайомлення її з природою та культурою (у тому числі етнічною) тієї місцевості, де вона проживає.

Метою статті є обґрунтування необхідності екологічного виховання студентів вищої педагогічної школи засобами дисциплін з етнологічною складовою шляхом залучення їх до краєзнавчої та етнографічної діяльності, що сприятиме формуванню екологічної моралі.

Розв’язанню проблеми екологічної освіти й виховання присвятили свої публікації С.Д. Дерябо, І.Д. Зверева, А.С. Єрмолова, А.Н. Захлебний, Т.В. Кучер, В.М. Оржеховська, А.А. Плешаков, Г.Ф. Пономарьова та ін. Проблему за-

своєння школярами і студентами природоохоронного досвіду, закладеного в українській традиційній народній культурі, досліджували О.Р. Лиховид, О.О. Ніколаєва, Л.М. Різник, І.Т. Суравегіна та ін. Досвід шанобливого ставлення до природи містять вагомі фольклорно-етнографічні матеріали, зібрані протягом ХІХ–ХХ ст. дослідниками традиційної народної культури. На основі аналізу культурної спадщини розроблено систему національного виховання (О.І. Вишневський, П.П. Кононенко, В.Г. Кузь, І.В. Мартинюк, Ю.Д. Руденко), створено підручники з етнопедагогіки (Г.Н. Волков, В.А. Мосіяшенко, М.Г. Стельмахович, Є.І. Сявак), оскільки українська народна педагогіка є основою сучасної національної системи виховання.

Виявленню екологічних проблем і засобів їх вирішення допомагає вивчення відносин певних етнічних спільнот з природою. По-перше, глобалізаційні процеси в контексті культурного взаємовпливу зачіпають кожен етнічний спільноту, по-друге, спостерігається тенденція, яку В.О. Тишков подає як загальну закономірність: “Людство, що стає більш взаємопов’язаним і єдиним, не втрачає власної культурної різноманітності... Однак ця різноманітність набуває все більш рухливого і складного характеру як на рівні окремих колективів, так і окремої людини” [1, с. 55]. Про увагу до етнокультурної складової гуманітарного знання свідчить поява багатьох напрямів досліджень у суміжних галузях як людинознавчих, так і спеціальних дисциплін, як-от: етнопсихологія, етноконфліктологія, етнополітологія, етнометодологія, етнодержавознавство, етнолінгвістика, етномузикологія, етносоцологія тощо. Такі комплексні дисципліни враховують досвід вивчення етнографії не лише як дослідження традиційної народної культури. В.О. Тишков зазначає, що у світовій практиці етнографія – “відрізняльний метод виробництва знання про суспільство, який ґрунтується на прямому контакті й навіть співучасті з метою найбільш детального вивчення малих спільнот та інших соціальних груп і коаліцій” [1, с. 36]. З метою екологічного й етнокультурного виховання школярів у Росії видано методичний посібник з проведення етнекологічних досліджень, щоб допомогти в організації навчально-дослідної діяльності дітей та молоді з етнекології, краєзнавства, гуманітарної екології [2]. Автори посібника О.А. Захарова та Д.Ю. Доронін подають етнекологію як науку, що вивчає відносини людини з довкіллям і уявлення про нього в межах традиційної культури, а також вплив культурних настанов на сучасні відносини з природою та довкіллям у цілому. Українська дослідниця Г.С. Лозко підкреслює, що етнічне не зникає й існує навіть у несприятливих умовах, у прихованих формах, воно не розчиняється в соціальному, навпаки, воно впливає на соціальне. Більше того, “збереження етносфери Землі сьогодні, як і завжди, є невідкладним екологічним завданням усього людства” [3, с. 33].

Сучасний учитель як екологічно культурна особистість повинен мати сформовану екологічну свідомість, знати екологію рідного краю, що пов’язана з практичним краєзнавством та етнографією краю. Тому є гостра необхідність озброїти майбутнього педагога народознавчими знаннями, що дасть йому можливість най-

більш плідно формувати екологічний світогляд дитини шкільного й молодшого шкільного віку на основі народної культури. Цьому сприяє те, що світогляд людини традиційної народної культури ґрунтується на анімістичних віруваннях і відповідає своєрідному дитинству людства. Вірування в одухотвореність живої й неживої природи поетизують довкілля, що дає можливість у національній школі розв'язувати такі завдання: залучати дітей до мови і кращих традицій українського народу, формувати шанобливе ставлення до довкілля. На жаль, нині навчальні плани загальноосвітніх шкіл не містять народознавства, у 1998 р. його було вилучено з навчальних програм загальноосвітніх шкіл. Поступово відпала необхідність готувати вчителів-народознавців у закладах вищої педагогічної освіти. Ми ж вважаємо за необхідне продовжувати цю роботу й залучати студентів до народознавства, знайомити їх з українською традиційною народною культурою під час викладання педагогічних дисциплін, залучати їх до практичної діяльності в галузі етноекології. Етнопедагогіка містить найбільш вагому етнографічну складову, наповнення якою інших дисциплін, наприклад методики виховної роботи, залежить від досвіду етнографічної діяльності викладача.

Досліджуючи процес наукового пізнання, В.С. Стьопін зазначає, що, на відміну від традиційних суспільств, у яких інноваційна діяльність не сприймалася як вища цінність, а в духовній сфері домінували релігійно-міфологічні уявлення та канонізовані стилі мислення, техногенна цивілізація належить до іншого рівня соціальної динаміки. Її головною рисою є швидка зміна технік і технологій завдяки систематичному впровадженню у виробництво наукових знань. Наслідком такого впровадження є науково-технічні перевороти, що змінюють ставлення людини до природи (“відносини особистої залежності” поступаються відносинам “речової залежності”). Однак техногенна цивілізація зіткнулася з глобальними проблемами, що породжені попереднім науково-технічним розвитком. Серед них – глобальні екологічні проблеми, необхідність радикального зміни нашого ставлення до природного середовища. Сучасна філософська думка стверджує: “Існування людини як частки природи і як діяльнісної істоти, яка перетворює природу, перебуває в діалектично суперечливій залежності” [4, с. 4].

На відміну від аграрного суспільства, де в ужитку були лише природні матеріали, техногенна цивілізація полегшила побут людини, створивши штучні матеріали й іншу мораль. За В.С. Стьопіним, “динаміка культури пов'язана з появою одних і відмиранням інших надбіологічних програм людської життєдіяльності. Усі ці програми утворюють складну систему, що розвивається, в якій можна виділити три рівні” [5, с. 4]. Перший з них становлять реліктові програми як своєрідні уламки минулих культур (відтворюють певні види спілкування та поведінки людини). Другий рівень – програми, що забезпечують відтворення форм і видів діяльності, що є життєво необхідними для цього типу суспільства та визначають його специфіку. Третій рівень культурних феноменів (у ньому виробляються програми майбутніх форм і видів поведінки й діяльності) відповідає майбутнім ступеням соціального розвитку. Якщо традиційна культура зо-

рієнтована на внутрішній світ людини, самоспоглядання і самоконтроль, а людина в цій системі координат є ланкою в ланцюзі поколінь і часткою природи, цінністю техногенної культури є влада над зовнішнім світом через пізнання законів природи, причому “діяльність і активність розглядаються як реалізація творчих можливостей вільної особистості” [5, с. 15]. Озброєність техніками й технологіями піднесла людину над природою, зробила її войовничою та самовпевненою на основі ідеології всездозволеності. Г.С. Батищев зазначає: “Ми продовжуємо захоплюватись нарощуванням наших сил: речовинами, енергією, інформацією... Начебто вдосконалення не відрізняється від розвитку або може бути підміненим розвитком усіляких засобів... Нам слід починати із себе і змінити себе настільки, щоби з часом стати гідними змінювати світ навколо нас” [6, с. 2]. Слід навчитися щомиттєво жити такими вчинками, в кожному з яких вкладалася б сутність людини – “пильна совість, душа і дух, а також вкладалися сили розуму, що пізнає, художнього смаку і моральної волі!” [6, с. 4].

Ідея перетворення світу й підкорення людиною природи домінувала в культурі техногенної цивілізації (за В.С. Стьопіним, їй близько 300 років) до нашого часу, що породило проблему споживацького ставлення до природи. Брак же екологічної культури призвів до загрозливого існуванню людини засмічення й забруднення довкілля. Тому нині триває пошук нового способу життя, нового ставлення до людей, природи, суспільства. Як зазначає В.С. Стьопін, одним із принципів нового способу життя обов’язково буде “стратегія ненасилля” [5, с. 14]. Ця нова світоглядна парадигма вимагає ставитися до природи не як до матеріалу, а як до складного організму, в якому існує людина і з яким вона має взаємодіяти, не порушуючи його основних функціональних зв’язків. При творенні нових моральних норм ця парадигма змушує творчо підійти до традиційних культур, у тому числі української, в якій закладене цілісне бачення світу як організму.

У теорії і практиці навчально-виховної роботи з формування екологічної культури особистості майбутнього педагога, крім трансляції знань щодо наукового підходу до засобів раціонального природокористування, слід докладати зусиль до виховання екологічної моралі як складової національного виховання в українській школі. Така мораль має ґрунтуватися на розумінні пріоритету добра, краси, людського життя, бо людина, яка є часткою організму-природи, не повинна його руйнувати, щоб не знищити себе. Оскільки саме таке світобачення (людина не володар, а частка природи) притаманне людині української традиційної народної культури, вважаємо за необхідне насичувати цінностями традиційної народної культури навчально-виховний процес як у школі, так і у вищому педагогічному закладі.

Наведемо приклади ставлення людини традиційної народної культури до довкілля. Кращі традиції народної культури свідчать про увагу до чистоти житла і подвір’я, прикрашання їх до свят, економне використання продуктів харчування і шанобливе до них ставлення (залишки харчів віддавали тваринам). Культ дерева знайшов відображення як у світогляді селян (триярусна світобудова по вертикалі, наче дерево з корінням і вітами-кроною у небі), так і в побуті

(виросування садків і квітів, догляд за ними). Глибоке почуття вдячності землі за добрий врожай, шанування чистої води відобразилося в побажанні молодій на весіллі: “Будь здорова, як вода, будь багата, як земля, будь красива, як рожа!” (Записано Г.В. Лук’янець у с. Ключниківка Миргородського р-ну Полтавської обл.). Про любов селянина до землі свідчить багато обрядів і фольклорних матеріалів, навіть смерть козака є одруженням із землею: “Не плач, мати, не журися, а твій син оженився та взяв собі паняночку – в чистім полі земляночку” (записано автором статті у с. Лиман Зміївського р-ну Полтавської обл.). Про обожнювання води, віру в її чудодійні можливості свідчать як обряди (Водохреще, народна медицина, метеорологія), так і практика збереження джерел водопостачання (обряди очищення криниць, річок).

Формуванню наукового світогляду старших школярів має сприяти національне виховання, яке також не може бути ефективним без залучення школярів до народознавства або основ етнології і фольклористики. Щоб здійснювати екологічне виховання дошкільників і молодших школярів під час проходження студентами практики, ми пов’язуємо екологічні проблеми з естетичними, зокрема досвід самообслуговування набувається дітьми шляхом привчання не засмічувати довкілля, доглядати за рослинами тощо і пов’язується з народною культурою. На уроках та виховних годинах, присвячених народним традиціям, казкам, студенти пояснюють дітям їх зміст з погляду світосприйняття людини традиційної культури, знайомлять із слов’янською міфологією. Наприклад, казка “Рукавичка” містить календарні перестороги річного кола.

Навчальні плани вищої педагогічної освіти містять курс етнопедagogіки, однак, на нашу думку, деяким посібникам бракує наукового аналізу світосприйняття людини традиційної культури, без чого майбутні педагоги позбавляються глибокого розуміння явищ і символів народної культури, а значить і засобів формування національно свідомої особистості. Так, В.А. Мосіяшенко у навчальному посібнику з етнопедagogіки стверджує, що “ми повинні орієнтуватися у формуванні нашого виховного ідеалу” на християнські добродієності і перелічує “абсолютні вічні цінності та їх антиподи” [7, с. 35]. У навчальному посібнику Г.П. Васянович і В.Д. Онищенко “Ноологія особистості” також пропонується формувати духовний світ особистості молодшої людини на засадах християнських морально-духовних, духовно-розумних і духовно-естетичних цінностей [8]. Однак, на відміну від наукового світогляду, релігія як форма суспільної свідомості є способом пізнання об’єктивної і суб’єктивної реальності через міф і належить до постфігуративного типу культури. За М. Мід, цей тип духовної культури орієнтований на традицію, на відтворення поведінкових і розумових шаблонів [9, с. 322].

Ми обстоюємо думку, що без творчого розвитку та наукового підходу до сучасної культури подолання антропогенної кризи й похідної від неї екологічної кризи, є проблематичним. Е. Тоффлер підкреслює, що “боротьба навколо питання про істину є частиною процесу зміни нашого ставлення до такої глибинної основи,

як знання” [10, с. 546]. Він зазначає, що наука перебуває в небезпеці, бо вона розвивається завдяки культурі, “а ця культура стає все більш ворожою, про що свідчать атаки креаціоністів на теорію еволюції і руху на користь так званої теорії розумного задуму” [10, с. 546]. Брак наукового осягнення народної культури збіднює розуміння майбутніми педагогами екологічної етики, складовою якої є народна мораль. За А.П. Назаретяном, мораль характеризує тип і етап розвитку духовної культури та “є найбільш загальнозначущим механізмом культурної регуляції, обмеження, сублімації і організації агресії” [6, с. 330]. Аналізуючи цивілізаційні кризи, А.П. Назаретян виводить закон техно-гуманітарного балансу: чим вища потужність продуктивних сил і бойових технологій, тим більш досконалі засоби культурної регуляції, необхідні для збереження суспільства [9, с. 112].

Проеціюючи цей закон на педагогіку, бачимо, що зростання внутрішньої різноманітності суспільства, інформаційної, когнітивної складності культури потребує як виваженого наукового підходу до вдосконалення курикулуму педагогічних дисциплін, так і постійного підвищення гуманного (“стратегія ненасилля”) і гуманітарного потенціалу освіти та виховної роботи, у тому числі з екологічного виховання.

Екологічне виховання має охоплювати етнопедагогічні засоби як найбільш результативні, особливо в молодшому шкільному віці (казки, музичний фольклор, паремії), тобто уроки природознавчого спрямування бажано насичувати екологічною проблематикою, додаючи етнографічні та краєзнавчі матеріали. Оскільки екологічне виховання є складовою морального виховання, єдності екологічної свідомості й поведінки сприяє комплексна виховна діяльність учителя з формування екологічної свідомості на уроках і екологічної поведінки під час практичної позакласної роботи. Школярів слід залучати в позаурочний час не лише до польової еколого-натуралістичної роботи, а й до дослідної еколого-краєзнавчої, еколого-етнографічної роботи, проектної діяльності, що допоможе запобігти байдужому, споживацькому ставленню до природи і людини.

Висновки. Аналіз спеціальної науково-педагогічної літератури, наше наповнення педагогічних дисциплін і навчально-виховного процесу етнографічною складовою свідчать про позитивний вплив на моральність студентів і дає нам право рекомендувати закладам освіти набувати досвід комплексної роботи з екології та етнографії, бо екологічна вихованість є результатом засвоєння соціальних норм через залучення до культурних кодів (чому сприяють народознавство, українознавство, етнографія), а також сучасних наукових парадигм щодо збереження довкілля.

Література

1. Тишков В.А. Реквием по этносу: Исследования по социально-культурной антропологии / В.А. Тишков ; Ин-т этнологии и антропологии им. М.М. Миклухо-Маклая. – М. : Наука, 2003. – 544 с.
2. Захарова О.А. Этноэкология : метод. пособ. по проведению этноэкологических исследований / О.А. Захарова, Д.Ю. Доронин. – М. : Лесная страна, 2008. – 184 с.
3. Лозко Г.С. Етнологія України. Філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект / Г.С. Лозко. – К. : АртЕк, 2001. – 304 с.

4. Степин В.С. Научное познание и ценности техногенной цивилизации / В.С. Степин // Вопросы философии. – 1989. – № 10. – С. 3–18.
5. Степин В.С. Эпоха перемен и сценарии будущего [Электронный ресурс] / В.С. Степин. – Режим доступа: <http://www.philosophy.ru/library/stepin/epoch.html>.
6. Батищев Г.С. Корни и плоды: Размышление об истоках и условиях человеческой плодотворности / Г.С. Батищев // Наше наследие. – 1991. – № 23. – С. 1–4.
7. Мосіяшенко В.А. Українська етнопедagogіка : навч. посіб. / В.А. Мосіяшенко. – Суми : Університетська книга, 2005. – 176 с.
8. Васянович Г.П. Ноологія особистості : навч. посіб. для студентів і викладачів / Г.П. Васянович, В.Д. Онищенко. – Л. : Сполом, 2007. – 217 с.
9. Мид М. Культура и мир детства. Избранные произведения / М. Мид, сост. и послесловие И.С. Кона. – М. : Гл. редакция восточной литературы “Наука”, 1988. – 429 с.
10. Тоффлер Э. Революционное богатство / Элвин Тоффлер, Хейди Тоффлер. – М. : АСТ : Профиздат, 2008. – 569 с.
11. Назаретян А.П. Цивилизационные кризисы в контексте Универсальной истории. (Синергетика – психология – прогнозирование) / А.П. Назаретян. – М. : Мир, 2004. – 367 с.

СИРИХ Ю.С.

ДІАГНОСТУВАННЯ СФОРМОВАНОСТІ ЕМОЦІЙНОЇ СТІЙКОСТІ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Декларуючи ідею технологізації сучасного суспільства, не слід забувати про особистість, розвиток її потенційних можливостей. Потенціал людини багатомірний і до його змісту відноситься емоційна сфера. Сформованість емоційної стійкості особистості характеризує розвиток її емоційної сфери, який залежить від багатьох чинників. Одним із важливих чинників, що впливають на виявлення емоційної стійкості людини, є включення її до певного виду професійної діяльності. На особливу увагу заслуговують ті професії, які вимагають посиленої емоційної роботи із собою, постійного знімання емоційної напруги. До такої професії віднесемо роботу працівників автомобільного транспорту. З метою адаптації до вимог такої професії емоційну стійкість особистості майбутнього організатора перевезень необхідно виховувати в процесі підготовки до професійної діяльності.

Існують дослідження, в яких учені діагностували сформованість емоційної стійкості особистості [1–6]. Дослідники уточнювали критерії й показники на основі суттєвих ознак емоційної стійкості особистості, а також враховуючи вікові особливості молодших школярів, юнаків, курсантів, офіцерів і професійну спрямованість (первинна військово-професійна підготовка, митна служба) контингенту тих осіб, які брали участь в експерименті. У процесі діагностування сформованості емоційної стійкості особистості використовувалися відповідні методики. Проте бракує інформації про діагностування сформованості емоційної стійкості студентів вищих технічних навчальних закладів (ВТНЗ).

Мета статті – на основі проведеного аналізу уточнити критерії й показники сформованості емоційної стійкості студентів ВТНЗ.